ಎಂ.ಜಿ. ನಾಗರಾಜ್ *

ಕೊಡಗಿನ ಎರಡು ಅಪೂರ್ವ ಜೈನ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ (!) ಶಿಲಾ ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕಗಳು

ಕೊಡಗಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗು ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೯ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಮುನ್ನವೂ ಗಂಗರ ಆಳ್ವಿಕೆ ಇತ್ತು. ಇದು ಈಚಿನ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಗಂಗರ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಕಟಿತ ಶಿಲಾ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳ ಹಾಗು ಜೈನ ಗುರು-ಮುನಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೂ ಬಂದಿವೆ; ಆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಶಿಲ್ಪಗಳು ಇವೆ. ಶಾಸನಗಳಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಉತ್ತರ ಕೊಡಗಿನ ಕಲ್ಕಂದೂರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೩೭೦), ಮುಳ್ಳೂರು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦ನೆಯಶತಮಾನ) ಹಾಗು ಅಂಜನಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಂದ್ರನಾಥ, ಶಾಂತಿ ನಾಥ (ಶಾಂತೀಶ್ವರ), ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಬಸದಿಗಳಿದ್ದು ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿವೆ. ದಕ್ಷಿಣಕೊಡಗಿನ ಬಿಳಿಯೂರು, ಪೆಗ್ಗೂರು, ನಲ್ಲೂರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜಿನಾಲಯ ಹಾಗು ಬಸದಿಗಳಿಗೆ ದಾನ ದತ್ತಿ ನೀಡಿಕೆಗಳ ಹಾಗು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ರಾಜರ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.[1] 'ನಲ್ಲೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಾಂಗಳದ ಬಸದಿ', ಎಂದಿದ್ದು ಅದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೫೦ರ ಸುಮಾರಿನ ಚಂಗಾಳ್ವರ ಸಂಬಂಧದ್ದೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಬಾರದು.

ಕ್ರಿ.ಶ. ೪೬೬ರ ಮಡಿಕೇರಿ ಶಾಸನವು ಪುನ್ನಾಡಿನ ಜಿನಾಲಯ ಸಂಬಂಧೀ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ. ಸಿರಿಬಾಯಿ ದೊಡ್ಡ ವೀರಪ್ಪ ಒಡೆಯನು (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೬೮೮-೯೦)ರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮೈಸೂರಿನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹೆಗ್ಗಡದೇವನಕೋಟೆಯ ಬಳಿಯ ಹಂಪಾಪುರದ ವರೆಗೂ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿಹೋದ.[2] ವಿಜಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ವೀರಗಲ್ಲು ನೆಡಿಸುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಡಿಕೇರಿ ಶಾಸನವನ್ನು ಕಂಡು ಸೈನಿಕರು ತಂದು ಕೊಟ್ಟಿರುವಂತಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಸೈನಿಕರು ಎಲ್ಲಿಂದಲೋ ತಂದು ಮಡಿಕೇರಿ ಖಜಾನೆಗೆ ಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ಮಾತು ಇದೆ. ಅಂದರೆ ಶಾಸನ ಸಾಕ್ಷಿಗಳೂ ಇರುವಂತೆ ತೆರಕಣಾಂಬಿಯವರೆಗೆ ಕೊಡಗು ಚಾಚಿದ್ದು ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಕ್ರಿ.ಶ.೫ನೇ ಶತಮಾನದಿಂದಲೂ ಒಳಗಾಗಿತ್ತು ಎನ್ನಬಹುದು. ಪುನ್ನಾಡಿನ ಈಸಂಬಂಧದ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿನ ಊರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕೊಡಗಿನ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ (ನೀರ್ಗುಂದ, ಎಡೆನಾಡು, ಗಣಿಗನೂರು, ಮುಳ್ತಗಿ). ದಕ್ಷಿಣಕೊಡಗಿನ ಕ್ರಿ.ಶ.೯೭೮ರ ಪೆಗ್ಗೂರು ಶಾಸನದ ಗಂಗರಸ ರಕ್ಕಸಗಂಗನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪುರುಷ ಮಹಾರಾಜರ ದತ್ತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಮಾಡಿದೆ. ಅಂದರೆ ಗಂಗರ ಖ್ಯಾತ ಅರಸ ಶ್ರೀಪುರುಷ (ಕ್ರಿ.ಶ.೭೨೫-೮೮)ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಸಂದರ್ಭದ ಸ್ಮರಣೆ ಇದಾಗಿದ್ದರೆ (ಬಹುಶಃ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ೧ನೇ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಮರಳಿ ನೀರ್ಗುಂದ ನಾಡನ್ನು ವಶಪಡಿಕೊಂಡ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ನೀಡಿರಬಹುದೆ?) ಗಂಗರ ಕಾಲದ ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಡಗಿನ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದ ಸೂಚನೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೋಷಣೆಯಾಗಿ ಈಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಬಸದಿಗೆ ದಾನದ ಸಂದರ್ಭದ

* ನಂ.೨೯ (ಮಹಡಿ) ೨ನೇ ಕ್ರಾಸ್, ಶ್ರೀರಾಮನಗರ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀಪುರ, ಬೆಂಗಳೂರು-೫೬೦ ೦೮೬

1. ಎ.ಕ. ೧(ಹೊಸತು), ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ,ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ೧೯೭೨, ಅಂಜನಗಿರಿ ೧೯ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೪೪), ಮುಳ್ಳೂರು ೬೮-೭೦, ಬಿಳಿಯೂರು ೯೬, ಕೋತೂರು ೯೭, ಪೆಗ್ಗೂರು ೯೮.
2. ಡಿ. ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಯ್ಯ; ಕೊಡಗಿನ ಇತಿಹಾಸ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ೧೯೭೮, ಪು. ೯೭.

ದ.ಕೊಡಗಿನ ಹುದಿಕೇರಿಯ ಉಲ್ಲೇಖದ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಕ್ರಿ.ಶ. ೭-೮ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೂ,[3] ನಿಲ್ಲುವಂತಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೭೮ರ ದ.ಕೊಡಗಿನ ಪೆಗ್ಗೂರಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಗುಣಸೇನ ಪಣ್ಡಿತ ಭಟ್ಟಾರಕ, ಹಾಗು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೪ರ ಉ. ಕೊಡಗಿನ ಮುಳ್ಳೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗುಣಸೇನ ಪಣ್ಡಿತ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವಂತಿದೆ. ಕೊಡಗಿನ ೭ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಗೊಂಡಿರುವ ಇವನನ್ನು "....ರತ್ನತ್ರಯ ಸಕಳ ಮಹಾ ಶಬ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರಾಗಮಾದಿ ಸ್ಥಿರ ಷಟ್ತರ್ಕ್ಕ ಪ್ರವೀಣರ್" ಎಂದು ಹೊಗಳಿರುವಲ್ಲಿ, ವೇದಾಂತ, ಮೀಮಾಂಸ, ವೈಶೇಷಿಕ, ಭಾಟ್ಟ, ಪ್ರಾಭಾಕರ, ಇತ್ಯಾದಿ ಆರು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತ ನಾಗಿದ್ದ ಎಂಬ ಸೂಚನೆ; ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳದ ಶಾಸನ ವೊಂದರ ರೀತ್ಯಾ ಇವನು ಮುಕ್ತನಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳೂರಿನ, ವೈಡೂರ್ಯ ಸಾರ ವಸದಿಯೇ ಕಳೆದು ಹೋಯಿತು, ಎಂದಿರುವುದು, ಇವೆಲ್ಲ ಕೊಡಗಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಹಾಗು ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿನ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಡಗು ಕೆಲಕಾಲ ಚೆಂಗಾಳ್ವರಿಂದ ಗಂಗರ ನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಜೈನಧರ್ಮದ ಉತ್ತೇಜನ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಂತೆ, ಉತ್ತರ ಕೊಡಗು ಕೊಂಗಾಳ್ವರಿಂದ (ಬಹುಶಃ ಶೈವದಿಂದ ಜೈನಕ್ಕೆ ಅವರು ಬಂದ ಮೇಲೆ) ಜೈನಧರ್ಮದ ಉತ್ತೇಜನ ಕೇಂದ್ರ ವಾದಂತಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಈ ಗುಣಸೇನ ಪಂಡಿತನು ಕಾರಣನಾಗಿರ ಬೇಕು. ಕೊಡಗಿನ ಈ ಭಾಗಗಳ ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯವು 'ದಿಗಂಬರ'ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದಾಗಿದೆ.[5]

ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳ ನಡುವೆ 'ಮಧ್ಯದ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ' ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವು ೧೦-೧೧ನೇ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಊಹಿಸಬಹುದಾದರೂ, ಪುರಾವೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದೀಗ ಅರಮೇರಿಯ ಭಗವತಿ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ (೧ ೧/೨' × ೧ ೧/೨' × ೧/೨') ಪ್ರಮಾಣದ 'ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರ' ಶಿಲ್ಪದ ಶಿಲಾಫಲಕವು ಒಂದು ಪೂರಕ ಪುರಾವೆ ಆಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಒದಗಿದೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. **ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲಾಫಲಕ ಶಿಲ್ಪ:** ಶಿರ ಅರೆಚಂದ್ರಾಕೃತಿಯ ಈ ಪುಟ್ಟ ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ೨೪ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಸರಳವಾದರೂ ಕಲಾತ್ಮಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಐದು ತೀರ್ಥಂಕರರು, ಎರಡನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಏಳು ತೀರ್ಥಂಕರರು, ಮೂರನೆಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂಬತ್ತು ತೀರ್ಥಂಕರರು-ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ೨೧ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಪದ್ಮಾಸನಸ್ಥ ಧ್ಯಾನಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದೇ ಪರಿಮಾಣದ, ಒಂದೇ ತೆರನಾದ ಮೂರ್ತಿ ಲಕ್ಷಣ ಹೊಂದಿದ ದಿಂಗಬರ ಆಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಯಾರಿಗೂ ಪೀಠವಿಲ್ಲ. ಅನುಗುಣ ಪ್ರಾಣಿಲಾಂಛನಗಳು ಇವರಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಯಾರಿಗೂ ಇವರಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಕೊಡೆಯ ಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರುಟಿತ ಶಾಸನ ಲಿಪಿಗಳು ಇದ್ದು ಸುಮಾರು ೧೦ನೆಯ ಶತಮಾನದವೆನಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಮೂರು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಕೆಳಗೆ ಗಮನಾರ್ಹ ಐದು ಆಕೃತಿಗಳು ಬಿಡಾವಣೆಗೊಂಡಿವೆ. ಕೇಂದ್ರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನಸ್ಥ ಧ್ಯಾನಿಮುದ್ರಾ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಶಿಲ್ಪ ಪೀಠದ ಮೇಲಿದೆ. ಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಮೇಲಿನ ಆಕೃತಿಯ ಎರಡರಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದ ಆಕೃತಿ ಇದಾಗಿದ್ದು, ಗುಂಗುರು ಕೇಶಗೊಂಡೆ ಗಳನ್ನು ಶಿರದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದೆ, ಮೇಲೆ ಮುಕ್ಕೊಡೆ ಪಡೆದಿದೆ. ಪೀಠದ ಕೆಳಗೆ ಸಿಂಹಲಾಂಛನವಿರುವಂತೆ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ (ಇದು ತುಸು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಿರುವ ಕಾರಣ ವೃಷಭ ಲಾಂಛನ ವೆಂದರೆ ಈ ಆಸೀನ ಮೂರ್ತಿ ಆದಿನಾಥ ಋಷಭದೇವ ತೀರ್ಥಂಕರನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಋಷಭದೇವ ಹಾಗು ವರ್ಧಮಾನ ಮಹಾವೀರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೂ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವ-ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥರು ಖಡ್ಗಾಸನ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಾಣಬರುವಲ್ಲಿ,[5ಅ] ಹೀಗೆ ಊಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ). ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಮೂರ್ತಿಯು ವರ್ಧಮಾನ ಮಹಾವೀರನ ಶಿಲ್ಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೀರ್ಥಂಕರರ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು[5ಆ] ಮೂಡಿಸುವುದುಂಟು. ಇದು ಪುರುಷೋತ್ತಮತೆಯ ಸಂಕೇತವೂ ಹೌದು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೫ನೇ

3. ಎಂ.ಜಿ. ನಾಗರಾಜ್ : ಹೈಸೂಡ್ಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಕೊಡಗಿನ ಮೊದಲ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ, ಶಕ್ತಿಪತ್ರಿಕೆ (೨೪.೪.೧೯೯೪)ಮಡಿಕೇರಿ.
4. ಬಿ.ಎನ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ : ಗುಣಸೇನ ಪಂಡಿತ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ಪತ್ರಿಕೆ, ಜನವರಿ ೧೯೨೨, ಪು. ೨೮೨ ಮತ್ತು ಎಂ. ಜಿ. ನಾಗರಾಜ್ : ಕೊಡಗಲ್ ಕನ್ನಡ ಪರಂಪರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ,ಕೊಡವ ಭಾಷಾ ವಾರ ಪತ್ರಿಕೆ (೩೧.೧.೯೪), ಪಾಳಿ.೯.
5. ಕರ್ನಾಟಕದ ದಿಂಗಬರ ಜಿನಮಂದಿರಗಳು : (ಸಂ) ಎಸ್.ಬಿ. ವಸಂತರಾಜಯ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೪, ಪು. ೧೨, ೯೭.

5ಅ. C. Shivarama Murthy : Panorama of Jaina Art, NewDelhi, 1983, p.150-Plate 205, p.294-plate 442 (Amminabhavi and Hanchalige of Gulbarga sculptures)

5ಆ. Ibid, p.27

ಶತಮಾನದ ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಥುರಾಶೈಲಿಯಂತೆ ಮೂಡಿಬರುವ ಬೇರು-ಎಲೆಗಳ ಗೊಂಚಲಿನಂತಹ[6] ಆಕೃತಿಯ ಶ್ರೀ ವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಅಥವಾ ನಕ್ಷತ್ರ ಸನಿಹ ರೂಪದ್ದೋ ಅಥವಾ ೧೦-೧೧ ನೇ ಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಅಡ್ಡ ಸಮತಲ ವಜ್ರಾಕೃತಿ ಅಥವಾ ಲಂಬಸಮತಲದ ವಜ್ರಾಕೃತಿಯ ರೂಪದ್ದೋ[6ಅ] ಆಗಿರುವ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದುಂಟು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅರಮೇರಿಯ ವರ್ಧಮಾನ ಶಿಲ್ಪದ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಕೃತಿ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಶ್ರಿವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಗುಂಗುರು ಕೇಶಗೊಂಡೆಗಳ ಶಿರದ ಮೇಲೆ ಏಳು ಹೆಡೆಯ ನಾಗನ (ನಾಗಾತಪತ್ರ) ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದೇ ಮೂರ್ತಿಲಕ್ಷಣದಂತೆ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನಿಗೂ (೫ ಹೆಡೆ?) ನಾಗಾತಪತ್ರವು ಶಿರದ ಮೇಲಿದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಹಾಗು ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ತೀರ್ಥಂಕರಗೆ ಮಾತ್ರ ನಾಗಾತಪತ್ರವಿರುವ ಕಾರಣ[7] ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಇವರ ಪಾದಗಳ ಕೆಳಗೆ ಪ್ರಾಣಿ ಲಾಂಛನಗಳು ಶೈಥಿಲ್ಯದ ಕಾರಣ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕೂರ್ಮ ಹಾಗೂ ಗಜಲಾಂಛನಗಳೆಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಬಹುದು. ಅದು ಶಾಸ್ತ್ರ ರೀತ್ಯಾ ನಿರ್ಧಾರಿತವಾದದ್ದೇ ತೀರ್ಥಂಕರರ ತಪಸ್ಸಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಉಪಸರ್ಗಾದಿಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವ ಹಾಗೂ ಅವರ ರಕ್ಷಕರಾಗಿ ಇರುವವರು ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರು[8]. ಇವರನ್ನು ದಂಪತಿ ಯಕ್ಷಯಕ್ಷಿಯರಾದ ಶ್ರುತದೇವತೆಗಳು, ಶಾಸನದೇವ-ದೇವಿಯರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.[8ಅ] ಶಾಸನದೇವ ದೇವಿಯರಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷ ಹಾಗು ಅವನ ಸತಿ ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿ ಚತುರ್ಭುಜ ಸ್ಥಾನಕ ಕಿರೀಟಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರ ಯಾ ಮಾತುಲಲಿಂಗ ಹಿಡಿದಯಕ್ಷ, ಅಂಕುಶ, ಕಮಲ ವರದದ ಅಲಂಕೃತ ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿವೆ. ದಿಗಂಬರ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ರೀತ್ಯಾ ೨೩ನೆಯ ಯಕ್ಷನಾದ ಧರಣೇಂದ್ರ ಯಕ್ಷನಿಗೆ ಕಿರೀಟದಲ್ಲಿ ವಾಸುಕೀ (ಸರ್ಪ) ಚಿಹ್ನೆ ಇರುತ್ತದೆ; ಆಚಾರದಿನಕರ ಎಂಬ ಶ್ವೇತಾಂಬರ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಕೃತಿಯ ರೀತ್ಯಾ ಇವನಿಗೆ ಮಸ್ತಕದ ಮೇಲೆ ಸರ್ಪಫಣದ ಛತ್ರವಿರುತ್ತದೆ[9] ಇಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷನಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಿರೀಟವು ಶಿಲ್ಪಸ್ಥವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ

---

6. Jaina Art and Architecture (Vol.III) : (Ed) A. Ghosh, NewDelhi, 1975, P. 53 p. 492, and Vo.I, 1974, p. 128-plate 57 and 60A ಗಳ ರೀತ್ಯಾ ಶ್ರೀ ವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯ ಜಿನನ ಎದೆಯ ಮೇಲಿದ್ದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬಂದರೂ ಕುಶಾಣರ ಕಾಲದ ಅದರ ಮೂಲದರ ಆಕಾರ ಮರೆತು ಹೋಗಿ ನಂತರ ರೈಜೋಮ್ (Ryzome) ರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸತೊಡಗಲಾಯಿತು. ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ಮೂಡಿಸಲಾಯಿತು. ಮಧ್ಯ ಭಾರತದ ದುರ್ಜನಪುರದ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೆ ಇದೆ. ಉದಯಗಿರಿ ಗುಹಾಲಯದಲ್ಲಿ (ಗುಪ್ತರ ಕಾಲ) ಪಾರ್ಶನಾಥನ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಸನಿಹರೂಪದ ಚಿಹ್ನೆಯಂತೆ ಕಾಣುವುದಿದೆ.

6ಅ i) Umakanta Premananda Shah : ¬'Jain Bronzes-A brief Survey' Aspects of Jaina Art and Architecture, (Ed) U.P. Shah, M.A. Dhaky, Ahmedabad 1975, ಗಮನಿಸಿದರೆ ಚೌಕಾಕೃತಿಯ ನಾಲ್ಕೂಗಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಭುಜಾಕೃತಿ ಇಟ್ಟಾಗ ಕಾಣುವಂತಹ ನಕ್ಷತ್ರ ಸನಿಹದ ರೂಪ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ.

ii) Jaina Art and Architecture, Vol. II, p.254 ಗಮನಿಸಿದರೆ, ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡ ಸಮತಲದ ವಜ್ರಾಕೃತಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾಗು ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದ ವರವನ್‌ನಲ್ಲಿಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಲಂಬಸಮತಲದ ವಜ್ರಾಕೃತಿ (Vertical plained Rhombus) ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ.

iii) Aspects of Jaina Art & Architectue : Op. cit., pp. 285, 286 288 ಗಮನಿಸಿದರೆ ೬ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಜಿನಬಿಂಬದ ಎದೆಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೂಪದ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೬೭ರ ಕಾಲದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾರತದ ಎರಕದ ಜನಶಿಲ್ಪ ೧೬ನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಾಂತಿನಾಥನಿಗೂ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಇದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಬಹಳಹಳೆಯ ಜಿನಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಬಹಳ ಅಪರೂಪವಾಗಿ (ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಮಟ್ಟಿಗೂ!) ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿನ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯಂತೆ ಕಾಣಬಾರದು. ಬದಲು ವಿಭಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವುದುಂಟು. ಈ ಮಾತಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ (R. Nagaswamy : Jaina Art and Architecture under Pallavas, Panorama of Jaina Art ನಲ್ಲಿಯ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ) ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಕರೂರಿನ ಬಳಿಯ ಸೆನ್ನಕ್ಕನೂರು ಗುಹಾಲಯದ ಕ್ರಿ. ಶ. ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಜಿನಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಹಾಗು ಶ್ರಿ ವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆ ಕಾಣಬರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

7. ಎಸ್. ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ : ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ೧೯೭೫, ಪು. ೩೩೨.

8. ಹಂಪ. ನಾಗರಾಜಯ್ಯ : ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿಯರು, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೬, ಪು. ೨೭

8ಅ. ಈ ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯ ಶಾಸನದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯವು ರಕ್ಷಿಸುವ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರರು ಹೀಗಿದ್ದಾರೆ : ಋಷಭದೇವ, ಅಜಿತನಾಥ, ಸಂಭವನಾಥ, ಅಭಿನಂದನನಾಥ, ಸುಮತಿನಾಥ, ಪದ್ಮ ಪ್ರಭ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವ ನಾಥ, ಚಂದ್ರ ಪ್ರಭ, ಪುಷ್ಪದಂತ, ಶೀತಲನಾಥ, ಶ್ರೇಯಾಂಕನಾಥ, ವಾಸುಪೂಜ್ಯ, ವಿಮಲನಾಥ, ಅನಂತನಾಥ, ಧರ್ಮನಾಥ, ಶಾಂತಿನಾಥ, ಕುಂಥುನಾಥ, 'ಅರನಾಥ', ಮಲ್ಲಿನಾಥ, ಮುನಿಸುವ್ರತ, ನೇಮಿನಾಥ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಹಾಗೂ ವರ್ಧಮಾನ ಮಹಾವೀರ.

ಸರ್ಪಚಿಹ್ನೆ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಕಾಣು ವಂತಿದೆ. ಒಂದು ಅಟಿಕೆಯಷ್ಟು ಗಾತ್ರದ ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕುಸುರಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹೀಗೆ ಬಿಡಾವಣೆ ಮಾಡಿರುವುದೂ ಗಮನಾರ್ಹವೇ. ಜೈನ ಯಕ್ಷರು ಅತ್ತ ದೇವರೂ ಅಲ್ಲದೆ ಇತ್ತ ಮನುಷ್ಯರೂ ಅಲ್ಲದ ಸ್ಥಾನದವರು,[10] ಎಂಬುದಿದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯರ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಅವರೂ ದೇವಸಮಾನರೇ ಆಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಾರೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ೨೪ ತೀರ್ಥಂಕರರನ್ನು ಒಂದೇ ಶಿಲಾ ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಆದಿನಾಥ ಅಥವಾ ಮಹಾವೀರರು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುವಂತೆ ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ, ಪಾರ್ಶ್ವ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥರು ಮುಖ್ಯರಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತಾರೆ. ಕಾರಣ ಇವರು ಬಹಳ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವವರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಜೈನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧ ಆರಂಭದ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಅವನ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨ನೇ ಶತಮಾನಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅದರ ಕವಲುಗಳು (ಹೀನಯಾನ, ಮಹಾಯಾನ, ವಜ್ರಯಾನ, ಸಹಜಯಾನ ಇತ್ಯಾದಿ) ಮೂಡುವಲ್ಲಿ ವಿದೇಶ ಪ್ರಭಾವದ ಗಾಂಧಾರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಲ್ಪ, ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸ್ಪಂದನ ಶೈಲಿಯಾದ ಮಥುರಾ ಶೈಲಿಯು ಕುಷಾಣರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂತು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶ್ರೀವತ್ಸ ಚಿಹ್ನೆಯು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ವಿದೇಶಿ ಪ್ರಭಾವದ ಗಾಂಧಾರ ಶೈಲಿ, ದೇಶೀಯ ಪ್ರಭಾವದ ಮಥುರಾಶೈಲಿ ಸಮ್ಮಿಳನಗೊಂಡ ಕಾರಣ, ಬೌದ್ಧ ಶಿಲ್ಪಗಳು ವೈಭವೀಕರಣಗೊಳ್ಳ ಹತ್ತಿದುವು. ಇದರಂತೆಯೆ ಜೈನರಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಿ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮೂರ್ತಿರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಾಗಿ ಕಂಡರಣೆಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಜಿನಸಂಸ್ಕೃತಿ ಅದನ್ನು ತನ್ನಾದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿತು. ಅದರಿಂದ ವಿವಿಧ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಮಿಸಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಕುಷಾಣರ ನಂತರ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಪ್ರತಿಮೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಲಾಂಛನದ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಜೊತೆಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯರನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಯಿತು. ಜೈನ ತೀರ್ಥಂಕರ ವಿಗ್ರಹಗಳ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಥುರಾಶೈಲಿಯ ಪ್ರಭಾವದ ಹೆಚ್ಚಳವಿದೆ. ಅಂದರೆ ೫ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ, ಬೌದ್ಧರ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೆ ಆದಂತೆ ಜೈನ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮೇಲೂ ಆಯಿತು.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಅರಮೇರಿಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪ ತನ್ನ ಸರಳ ಹಾಗು ಕಲಾತ್ಮಕತೆಯಿಂದ ಗಮನ ಸೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕಾಲವನ್ನು ೭ ರಿಂದ ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಡುವೆ ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಈಗಾಗಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಗಂಗ ಶ್ರೀ ಪುರುಷನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೋ ಅಥವಾ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೦೪ರ ವರೆಗಿನ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿಯ ಗಂಗರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಂಗಾಳ್ವರ ಮಾಂಡಲಿಕತ್ವದ ಸಂದರ್ಭ ದಲ್ಲಿಯೋ ರೂಪುಗೊಂಡಂತಹ ಶಿಲ್ಪ ಇದಾಗಿರುವಂತಿದೆ. ಅದರ ಗಾತ್ರವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಸಮಾಜೋ-ಧಾರ್ಮಿಕ ಮಾನಸಭಕ್ತಿಯ ಸ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತೇಜಿತವಾದ 'ಹರಕೆಯ ಶಿಲ್ಪ'ವಾಗಿ ಬಸದಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿರಬಹುದೆ ನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ, ನಾಯಿ, ಆನೆ, ಕುದುರೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಮೃಣ್ಮಯ ಹಾಗು ಶಿಲಾರೂಪಗಳನ್ನು, ಕಲ್ಲುಗಳ ಗುಡ್ಡೆಯನ್ನು ಹರಕೆಯಾಗಿ, ಹಿರಿಯರ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ದೇವರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ರೂಢಿ ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದೆ. ಈಶ್ವರ ಅಯ್ಯಪ್ಪನಿಗೆ, ಪನ್ನಂಗಾಲತಮ್ಮೆಗೆ ಬೇಟೆನಾಯಿ, ಕುದುರೆಗಳ ಸರಳ ಕಲಾಕೃತಿಯಾದ ಮಣ್ಣು ಬೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದು, ಪುಷ್ಪಗಿರಿಯ ತಪ್ಪಲಿನ ಪಟ್ಟೆಪಾರಿ ಬಂಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಕಲ್ಲುರಾಶಿಯ ಗೋಪುರವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು, ಸುಗ್ಗಿಕಟ್ಟೆ ಹಬ್ಬದ ಹೆದ್ದೇವರು ಪೂಜಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹುತ್ತಕೊಳವೆಗಳನ್ನು (ಸಿಲಿಂಡರಾಕೃತಿ) ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಹರಕೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಒಂದು ರೂಪವೆ ಆಗಿದೆ. ಇದು ಕೇವಲ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗದೆ ಸಮುದಾಯದ ಅಥವಾ ಇಡೀ ಮನೆತನದ, ಅಥವಾ ಕುಟುಂಬದ ಪರವಾಗಿ ದೇವರಿಗೆ ಹರಕೆಯ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿ (ಫಲಪಡೆವ ಮುನ್ನ ಹಾಗು ನಂತರ) ಅರ್ಪಿತವಾಗುವಂತಹುದಾಗಿದೆ.[11] ಪ್ರಾಚೀನದಿಂದ ಆಚರಣೆ ಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೋ ಏನೋ ಅಲ್ಲಿನ ಜಿನಧರ್ಮೀಯ

9. ಹಂಪ ನಾಗರಾಜಯ್ಯ : ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿಯರು, ಅದೇ, ಪು. ೧೧೫.

10. ಅದೇ, ಪು. ೩೬

11. ಎಂ. ಜಿ. ನಾಗರಾಜ್ : 'ಹರಕೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳು', ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ಪ್ರಪಂಚ, (ಪ್ರ.ಸಂ) ಪಿ.ಆರ್. ತಿಪ್ಪೇಸ್ವಾಮಿ, (ಸಂ) ಡಾ॥ ಅ.ಲ. ನರಸಿಂಹನ್, ಎನ್. ಮರಿಶಾಮಾಚಾರ್, ಕರ್ನಾಟಕ ಲಲಿತ ಕಲಾ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೯೪, ಪು. ೪೮೧, ೪೮೯, ೪೯೪

ರಲ್ಲಿ ಹರಕೆ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪವು ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅರಮೇರಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದಾದ ಬಸದಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಭಗವತಿ ದೇಗುಲವಿದ್ದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೋ ಅಥವಾ ಸನಿಹದಲ್ಲಿಯೋ ಬಸದಿ ಇದ್ದದ್ದು ಶಿಥಿಲವಾಗಿ ನೆಲಕಚ್ಚಿರಬೇಕು. ೨ನೇ ಲಿಂಗರಾಜ ಒಡೆಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇಗುಲ ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತೆಂಬುದು ರೂಢಿಯ ಮಾತಿನಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಅರಮೇರಿಯ ಉತ್ತುನಾಯಕನು ಹಾಲೇರಿ ಅರಸ ಮುದ್ದುರಾಜ(ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೩೩-೧೬೮೭)ನ ಅಳಿಯನಾಗಿ ಚನ್ನಬಸಪ್ಪನೆನಿಸಿ ಅರಮೇರಿ-ಬೆಪ್ಪುನಾಡಿನ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ನೇಮಕಗೊಂಡಿದ್ದ. ಅಲ್ಲಿ ಹಾಲೇರಿ ಅರಸರ ಅರಮನೆ ಪನ್ಯ ಜಮೀನು ಇತ್ತು. ಆನೆ ಕಟ್ಟುವ ನೆಲೆ ಇತ್ತು. ಅಂತಾಗಿ 'ಆನೆ ಬೆಪ್ಪುನಾಡು' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಅದಕ್ಕಿದೆ[12]. ಅಂತಾಗಿ ಮುದ್ದರಾಜನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ದೇಗುಲ ಸ್ಥಾಪನೆಗೊಂಡಿರಬೇಕು ಅಥವಾ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಈ ದೇಗುಲದ ಶಿಲಾಭಿತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಪೊಂಬಾಳೆಗರಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದಂತಹ ಮುಡಿ ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಯಕ್ಷಿಯೊಬ್ಬಳ ಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಪರಿಭಾವಿಸಿದರೆ, ಈ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಸದಿಯೊಂದಿದ್ದುದರ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ ನೆರೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬಸದಿಯೊಂದರ ಶಿಲಾಭಾಗವು ಇಂದಿನ ದೇಗುಲದ ನಿರ್ಮಾಣದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಂತಿಮವಾಗಿ 'ಅರಮೇರಿ' ರೂಪವು ಹಾಲೇರಿ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಾಲ್ತಿಗೊಂಡಿರುವಂತಿದೆ. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಜೈನ ಕುಟುಂಬಗಳಿದ್ದು ಅರನಾಥನ ಬಸದಿ ಇದ್ದು, ಜೈನಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದ ಊರನ್ನು ಅವು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಬಸದಿ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡು ನಾಶವಾಗಿರಬೇಕು. ಅವರು ಬಸದಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದ್ದ ತೀರ್ಥಂಕರ ಶಿಲ್ಪವು 'ಹರಕೆಯ ಶಿಲ್ಪ'ವಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಅರನಾಥನ ಬಳಿ ಇಟ್ಟು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಿರು ಶಿಲಾಫಲಕ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿಯೋ ಇದ್ದಿರ ಬೇಕು. ಗುಡಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ನೆಲದಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೋ ಹುದುಗಿದ್ದ ಅಥವಾ ಅನಾಥವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಇಂದಿನ ಭಗವತಿ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ದೇವಶಿಲ್ಪವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಯಾರೋ ನೀಡಿರಬಹುದು. ಅರನಾಥನ ಬಸದಿ ಆಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುವ ವೃಷಭನಾಥ, ಮಹಾವೀರ, ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಸುಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ, ಶಾಂತಿನಾಥ ಹಾಗು ನೇಮಿನಾಥರ ಆರಾಧನೆಯ ಸಾಲಿಗೆ ಅಪರೂಪದ ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗಿ ಅರಮೇರಿಯಿ 'ಅರನಾಥ'ನದೂ ಒದಗುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಿಯ ವಾಹನ 'ಹಂಸ'ದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಅರನಾಥನ ಯಕ್ಷಿಯಾದ ದಿಗಂಬರ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ತಾರಾವತಿಯ ಲಾಂಛನವೂ ಹೌದು (ಅವಳಿಗೂ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಮಾತುಲಿಂಗಕಮಲ ವಿರುತ್ತದೆ). ಅಂತಾದರೆ ಈ ಭಗವತಿ ದೇಗುಲ ಒಂದು ಕಾಲದ ತಾರಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಯ ಆರಾಧನಾ ನೆಲೆಯಾಗಿತ್ತೆ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಎಡೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಒಂದು ಅಪರೂಪದ 'ಹರಕೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಫಲಕಶಿಲ್ಪ' ಅಥವಾ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಪೂಜಾ ಶಿಲಾಫಲಕ ಶಿಲ್ಪವೊಂದು ಕೊಡಗಿನಿಂದಲೂ ದೊರೆತ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸಂದರ್ಭವಿದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತನ್ನ ಸರಳ ಕಲಾತ್ಮಕತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸುಮಾರು ೪ ಶತಮಾನಗಳಿಗೂ ಹಿಂದಿನ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿಯ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಅರಮೇರಿಯ ಭಗವತಿ ದೇಗುಲದ ಮುಖಮಂಟಪದ ಪಶ್ಚಿಮ ದ್ವಾರದ ಬಾಗಿಲುವಾಡದ ಲಲಾಟದ ಕೇಂದ್ರ ಭಾಗವನ್ನು ಒಡೆದು ಕಮಲದ ಬಿಡಾವಣೆ ಮಾಡಿರುವುದು; ಹಾಗು ಅದರ ಬಲ ಮೇಲ್ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಮುದ್ರಾ ದಿಂಗಬರ ಮುನಿಯನ್ನು ಹೋಲುವಂತಹ ಶಿಲ್ಪವಿರುವುದು, ಇದೆಲ್ಲ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಜೈನ ಆರಾಧನೆಯ ಗುಡಿಯ ಇದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ದಟ್ಟವಾಗಿ ಅವಕಾಶಮಾಡಿ ಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಮುಚಲಿಂದ ಬುದ್ಧಪಾದ ನಾಗಶಿಲ್ಪ

ಬೌದ್ಧರ ಹೀನಯಾನ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಬೋಧಿವೃಕ್ಷ, ಸಿಂಹಾಸನ, ಛತ್ರ, ಪಾದ ಯುಗ್ಮಗಳನ್ನೂ ಸ್ತೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಡಿಸ ಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿತ ಧಾತುಗಳೆನ್ನುವುದುಂಟು (ನೆನಪಿಗೆ ತರುವ ಸಂಕೇತಗಳು). ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಯಕ್ಷ ಯಕ್ಷಿ, ವೃಕ್ಷದೇವತೆ ಹಾಗು ನಾಗದೈವಗಳನ್ನೂ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಶೋಕನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಪಾದಯುಗಳ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತಗೊಂಡಂತೆ

12. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಭಗವತಿ ದೇಗುಲವನ್ನು ನೋಡಲು ನೆರವಾದವರು, ಅರಮೇರಿಯ ಬಾಚಿರ ಯು.ಕಾವೇರಪ್ಪ ಹಾಗು ಕಂಡತಂಡ್ರ ಸಿ. ಅಪ್ಪಾಜಿ ಅವರುಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧ ಪಾದಯುಗಳ ಶಿಲ್ಪದ ಸುತ್ತ ಸುತ್ತಿದ ಮೈಯ ನಾಗಹೆಡೆಯ ಶಿಲ್ಪ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ರೂಢಿಗೊಂಡಂತಿದೆ. ಚೈತ್ಯ, ವಿಹಾರ, ಧಾತುಗರ್ಭದ ಬಳಿ ಬುದ್ಧನ ಪಾದಗಳ ಬಳಿ ಸ್ಥಾನಕ ನಾಗನಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.[13] ಇದು ಬಹುಶಃ ಮುಚಲಿಂದನಾಗನ ಸಂಕೇತ ವಿರಬಹುದು. ಮುಚಲಿಂದ ನಾಗರ ದೊರೆ. ನಾಗ ವೃಕ್ಷಗಳ ಬೇರುಗಳ ನಡುವೆ ಇವನ ವಾಸ. ಬುದ್ಧ ಮುಚಲಿಂದ ನಾಗ ವೃಕ್ಷಗಳ ಕೆಳಗೆ ಕುಳಿತು ಮಹಾಶಾಂತಿ ಅನುಭವಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿ (ಅರುಹಂತ ಸ್ಥಿತಿ) ಯಲ್ಲಿದ್ದ. ಅಕಾಲಿಕ ಕಾರ್ಮೋಡ ದಿಂದಾಗಿ ಕುಂಭದ್ರೋಣ ಮಳೆ ಬೀಳತೊಡಗಿತು. ಆಗ ಮುಚಲಿಂದನಾಗ ಬುದ್ಧನ ದೇಹವನ್ನು ಏಳುಬಾರಿ ಕುಂಡಲವಾಗಿ ಸುತ್ತಿ ಶಿರದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಹೆಡೆ ಅರಳಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದ. ಬುದ್ಧನ ಈ ಬಗೆ 'ಮುಚಲಿಂದ ಬುದ್ಧ' ನೆನಿಸಿರಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದು ಕತೆಯ ರೀತ್ಯಾ ಯಾರೂ ಹೊಗದ ವಿಷಸರ್ಪವಿದ್ದ ಉರುವೇಲದ ಅಗ್ನಿದೇಗುಲವನ್ನು ಬುದ್ಧ ಹೊಕ್ಕು ಆ ನಾಗನನ್ನು ಮಣಿಸಿದ. ನಾಗ ದೈನ್ಯದಿಂದ ಬುದ್ಧನ ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುರುಳಿಯಾಗಿ ಸೇರಿತು.[14] ಅಂದರೆ ಬುದ್ಧನ ಪಾದಾಕ್ರಾಂತನಾದ ನಾಗನಕತೆಯ ಸಂಕೇತವಿದೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೨-೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳ ಕಾಲದ ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡದಲ್ಲಿ ಐದು ಹೆಡೆಯ ನಾಗಮುಚಲಿಂದ (ಮುಚಲಿಂದ ನಾಗನ ಶಿಲ್ಪ ಅರಳಿದ ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ಬಿಡಾವಣೆಗೊಂಡಿದೆ),[15] ಬನವಾಸಿಯ ಮಧುಕೇಶ್ವರ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ ನಾಗನೂ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಹೆಸರುಳ್ಳ ದ್ದಾಗಿರಬಹುದೆ? ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಡಗಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ಗಡಿಯ ಸನಿಹದ ಮಂಚಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯವಾದ ಪಾದಯುಗ್ಮ ನಾಗ ಶಿಲ್ಪ ಶಿಲಾಫಲಕವು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ.[16] ಫಲಕದ ಅಂಚುಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಚಿದ ಅರಳು ಕಮಲದ ದಳಗಳಂತಹ ರಚನೆ ಇದೆ. ನಂತರ ವೃತ್ತಾಕಾರದಲ್ಲಿ ಹಿಮ್ಮಡಿ ಮುಖ ಸನಿಹಕ್ಕೆ ಬಾಲದ ತುದಿ ಹೆಡೆಗೆ ತಾಗಿದಂತೆ ದುಂಡು ಮೈಯ ಪುಷ್ಪನಾಗವು ಸುತ್ತಿದಂತೆ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ವೃತ್ತದ ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಎಡ ಹಾಗು ಬಲ ಪಾದಯುಗ್ಮಗಳಿದ್ದು, ಇಡೀ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ; ಜೊತೆಗೆ ಇತಿಹಾಸದ ಪದರುಗಳನ್ನು ಹೆಕ್ಕಿದಾಗ ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸುವಂತೆಯೂ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತೌಲನಿಕ ಉದಾಹರಣೆ ಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟತೆ ಒದಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೧ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಹಾಯಾನ ಬೌದ್ಧಕೇಂದ್ರವಾದ ಭೀಮಾನದಿ ತೀರದ ಸನ್ನತಿಯಲ್ಲಿ ಹೀನಯಾನ ಪದ್ಧತಿಯ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ಹಾಗು ಸಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ದಾನ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ಬೌದ್ಧ ವಸ್ತು ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಖಾಲಿ ಸಿಂಹಾಸನ ಪೀಠದ ಎದುರು ಬೋಧಿ ವೃಕ್ಷದ ಕೆಳಗೆ, ಪಾದಯುಗ್ಮದ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ, ಚಿಹ್ನೆಗಳಿವೆ.[17]

ಅಮರಾವತಿಯ ಶಿಲ್ಪ (ಬುದ್ಧನ ಸಂಬೋಧಿಯ ನಂತರ ಪತ್ನಿ, ಪುತ್ರರ ಬಳಿ ಬಂದಾಗಿನ ಚಿತ್ರ)ವೊಂದರಲ್ಲಿ ಖಾಲಿ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮುಂದೆ ಬುದ್ಧಪಾದಯುಗ್ಮ, ಅಗ್ನಿಧೂಪ, ಚಕ್ರ (ಧರ್ಮ ಚಕ್ರ) ಹಾಗು ತ್ರಿಶೂಲಗಳ ಬಿಡಾವಣೆ ಇದೆ. ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು 'ನಂದಿಪಾದ', 'ವಜ್ರ' ಎನ್ನುವುದುಂಟು. ಅವು ವೃತ್ತ ಆವೃತದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವುದುಂಟು. ತ್ರಿಶೂಲವನ್ನು 'ಮೂರುಸಿರಿ'ಗಳ (three treasures) ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸವುದುಂಟು. ಮೊದಲಿಗೆ ಬುದ್ಧಪಾದಗಳು ಕೇವಲ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ನೇರ ಪ್ರತಿನಿಧಿ ಸುವಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಡಾವಣೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುವು. ನಂತರ ಪಂಥಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಟುಗೊಂಡು ವೈಭವೀ ಕರಣ ಶಿಲ್ಪಗಳಂತೆ ಬಿಡಾವಣೆಗೊಳ್ಳಲಾರಂಭವಾದವು. ಪಾದಗಳ ಮೇಲ್ಮೈಯಲ್ಲಿ ಅರಳು ಕಮಲದಳ ಪತ್ರವ ನ್ನೊಳಗೊಡ ಧರ್ಮಚಕ್ರ, ತ್ರಿಶೂಲ ಚಿಹ್ನೆಗಳು, ಹಾಗೂ ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ಕೇಂದ್ರ ಹಾಗು ಹಿಮ್ಮಡಿ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದುವು. ಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟು ತಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಚಿಹ್ನೆಗಳೂ ಕಾಣಬಂದುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವದ ಸಂದರ್ಭದ ಮಹತ್ತಿನ ಸಂಕೇತವೂ ಆಗಿದ್ದುವು. ಹಲಸಿಯ ವರಾಹ ದೇಗುಲದ ಹೊರಗೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಶಿಲ್ಪಫಲಕ

13. Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation : (Ed) Joseph Campbell, Newyork, 1941, P.65.
14. Debal Mitra : Sanchi, A.S.I., New Delhi, 1984, P. 35.
15. C. Shivarama Murthy : Early Andhra Art and Iconography, Hyderabad, 1979, fig.22
16. ಈ ಶಿಲ್ಪ ವಿರುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತೋರಿಕೊಟ್ಟವರು ಮಂಚಳ್ಳಿಯ ಕೈಪಳೇರ ಬಿ. ತಿಮ್ಮಯ್ಯ ಹಾಗು ಕುಮಟೂರು ಗ್ರಾಮದ ಬಾಚರಣಿಯಂದ ಕೆ. ಅಣ್ಣಯ್ಯ ಅವರು.
17. Debal Mitra : Buddhist Monuments, Calcutta, 1980, p.180

ವೊಂದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜೋಡಿ ಪಾದಯುಗ್ಮಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳ ಬೆರಳು ಮುಖಕ್ಕೆ ನಾಗಹೆಡೆಯ ಮುಖವಿದೆ. ನಾಗನ ಮೈ ಪಾದಗಳನ್ನು ಸುತ್ತುವರಿದಿದೆ. ಈ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಗ್ನ ಭೈರವನ ಗುಡಿಯೂ ಇದೆ. ಗೊಡಚಿ ವೀರಭದ್ರನ ಗುಡಿ ಎದುರು ಇನ್ನೂ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕವೊಂದಿದೆ. ಈ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಪಾದಯುಗ್ಮವು ನಾಗನ ಮೈಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿದು ಹೆಡೆ ಬೆರಳು ಮುಖಕ್ಕೆ ನಡುವೆ ಇದೆ. ಹೆಬ್ಬೆರಳುಗಳ ಹಿಡಿಪು ಇದೆ. ಪಾದಗಳ ನಡುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರಳುಕಮಲದಳಗಳಿವೆ. ಹಿಮ್ಮಡಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅರಳುಕಮಲವಿರುವ ಚಕ್ರಗೆತ್ತನೆ ಇದೆ. ಅವುಗಳ ಬದಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಹಾಗು ತ್ರಿಶೂಲ (ವಜ್ರ, ಎರಡೂ ಬದಿ ತ್ರಿಶೂಲ ಮುಖವಿರುವ ರಚನೆ) ಇವೆ. ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಜ್ರ ಸವೆದಂತಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ಪಾದಗಳ ಬಲಬದಿಗೆ ನಾಗನ ಬಾಲದ ನೇರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕತ್ರಿಶೂಲದ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಡೇವಿಡ್ ಅವರು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಬುದ್ಧನ ಪಾದ ಶಿಲ್ಪದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಗೊಡಚಿಯ ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಇಂದಿನ ವೀರಭದ್ರಗುಡಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬೇರೆಡೆಯಿಂದ ತಂದಿಟ್ಟ ಬಗ್ಗೆ ಗುಡಿಯ ಹಿಂದಿನ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕರಾದ ವೆಂಕಟೇಶ ಬಾ. ಜೋಶಿ ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೫ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಈ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ಬಗ್ಗೆ, 11ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡ ವೀರಭದ್ರನ ಬದಲು 12ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮುದಿವೀರಣ್ಣ (ಶಿವ) ನ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ದಿಗಂಬರ ಮುಕ್ತಿಮುನಿನಾಥರಿಂದ ಆದ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.[18] ಗೊಡಚಿಗೆ ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ನಾಜ್ಗಾಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದ್ದ ಐತಿಹ್ಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ನಾಗಕಾಲ > ನಂಗಗಾಲ > ನಂಜ್ಗಾಲ ಆಗಿದ್ದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಪರಿಭಾವಿಸಬಹುದು. ಬಹುಶಃ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಗು ಅಂದಿನ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೆಲೆಯ 'ನಾಗಕಾಲ' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಹೆಸರಿನ ಗ್ರಾಮವುಂಟು.

ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಸಿಂದಗಿಯಲ್ಲಿ ಬೊಮ್ಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಆಸೀನ ಭೈರವನ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪಬಳಸಿದ ಪಾದಗಳಿವೆ. ಹಾಗು ರೊಟ್ಟಿ ಲಿಂಗಯ್ಯನ ಗುಡಿಯ ಬಳಿ ಇದೇ ರೀತಿ ಸರ್ಪ ಬಳಸಿದ ಪಾದಗಳಿವೆ. ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ ನೀರಡಗಿಯಲ್ಲಿನ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಗುಡಿಯ ಮುಂದೆ ಪಾದಗಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಿಪಾದುಕೆ ಇದ್ದು ಸರ್ಪಬಳಸಿದೆ. ಇದನ್ನು 'ಚೌಡವ್ವನ ಪಾದ' ವೆಂದು ಸ್ಥಳೀಕರ ಹೇಳಿಕೆ.[19] ಚಿತ್ರದುರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹುದೇ ಸರ್ಪ ಸುತ್ತುವರಿದ ಅನೇಕ ಪಾದಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಇವೆ.[20] ಹೊಸಪೇಟೆ ಬಳಿಯ ಕಣಿವೆ ವೀರಭದ್ರನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗ ಬಳಸಿದ ಪಾದ ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕವಿದೆ. ಇದನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರೆಯಿಂದ ಮುಳುಗಡೆ ಆದ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತಂದು ಕಣಿವಿ ವೀರಭದ್ರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿದೆ[21]. ಡಾ. ಅ. ಸುಂದರ ಅವರು ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಹಂಪೆಯ ಯಮ್ಮಿಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನ ಭಗ್ನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಈ ಗುಡ್ಡದಲ್ಲಿ ಸರ್ಪವು ಸುತ್ತುವರಿದ ಹಾಗು ಹೂವಿನ ಅರಳುಕಮಲಹೊಂದಿದ ಪಾದಶಿಲ್ಪ ಇರುವ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಹರಕೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೂ ಉಂಟು.

ಹಂಪೆಯು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೌದ್ಧ ಕೇಂದ್ರವೂ ಆಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಲಭ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಿಲಿಪಿಯ ಶಾಸನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಾತು ಲಭ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಗಮನಾರ್ಹ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಂತಪುರಜಿಲ್ಲೆ ಬುಕ್ಕರಾಯಸಮುದ್ರ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೨೪ರ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಕಾಶಿವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ದೇಗುಲದ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ ಬಳಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೆಡೆನಾಗ ಸುತ್ತುವರಿದ ಬಂಧದ ಪಾದಗಳ ಜೋಡಿಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಜನರು ಇವುಗಳನ್ನು ವೀರಭದ್ರ, ಭದ್ರಕಾಳಿ ಪಾದಗಳು ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಬಗ್ಗೆ ಅನಂತಪುರದ ಶ್ರೀ ಬಿ. ಆರ್. ಎಂ. ರುದ್ರಮುನಿಯವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಂಪೆಯ ಮತಂಗ ದೇವರ ಕೊತ್ತಳದ ಸನಿಹದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಗುರುಗುಹೇಶ್ವರಾಶ್ರಮದ ಬಂಡೆಗಳ ಬಳಿ ಭಿಕ್ಷಾಟನ ಮೂರ್ತಿ ಶಿವ ಭಿಕ್ಷಾಪಾತ್ರೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲದೆ, ತ್ರಿಶೂಲಕಲ್ಲು ಹಾಗು ಹಾವು ಸುತ್ತುವರಿದ ಪಾದಗಳ ಭಗ್ನ ಶಿಲ್ಪ ಶಿಲೆಗಳು ಇರುವ ಬಗ್ಗೆ ಡಾ. ಎಂ.

18. The image of the Buddha : (Ed) David L. Snellgrove New Delhi, 1978, pp. 38, 43.

19. ವೆಂಕಟೇಶ ಬಾ. ಜೋಶಿ : ಶ್ರೀ ವೀರಭದ್ರ ಭಕ್ತಿ ರಸ ಮಾಲೆ, ಚಂದರಗಿ, ೧೯೨೮, ಪೀಠಿಕಾ, ಪು. ೫-೬

20. ಶ್ರೀ ಎಸ್. ರಾಜೇಂದ್ರಪ್ಪ ಹಾಗು ಬಿ. ರಾಜಶೇಖರಪ್ಪ ಅವರುಗಳು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳಿವು.

ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ (ಹೊಸತು ಹೊಸತು, ಪು. ೩೦೯) ವೀರಭದ್ರನು ಮನಃ ಕುಂಡಲಿನಿ ಯೋಗ ಸಾಧಕನೂ, ಸಿದ್ಧನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಸರ್ಪಕ್ಕೂ ಅವನಿಗೂ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದರಿಂದ, ಮನಃ ಸಂಯಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪುರವಂತರು ತಮ್ಮ ವಡಬುಗಳ ಮೂಲಕ 'ಅಹಹಾ ಸರ್ಪ' ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಡಾ. ಶ್ರೀ ಜಚನಿ: ಚಿಗುರಿಟ್ಟ ಚಿಂತನ, ಪು.೧೫೬) ಹಂಪೆಯ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ವಿರೂಪಾಕ್ಷನಿಗೆ 'ನಾಗನಾಥ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಾಗಿ ಬಹುಶಃ ಬೌದ್ಧ ಮೂಲವೊಂದು ನಾಥ ಹಾಗೂ ಜೈನ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ರೂಪಾಂತರಗೊಂಡಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಇವಾಗಿರಲೂಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿಲೋಮವಾಗಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವೆ ಬೌದ್ಧ ಮೂಲದ (ವಜ್ರಯಾನ?) ಶಿಲ್ಪವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು, ಶಿವಧರ್ಮದ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಆಡಕಗೊಂಡಿರಲೂ ಬಹುದು.

ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ವಿಶ್ಲೇಷಿಸುವಲ್ಲಿ, ಬೌದ್ಧ ಪ್ರಭಾವವಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವಾದ ಬಳ್ಳಾರಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗ, ಬೆಳಗಾವಿ, ಬಿಜಾಪುರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಗಪಾದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೆಡೆ ಭೈರವ, ವೀರಭದ್ರ ಹಾಗು ವೀರಭದ್ರನ ಸೋದರಿ ಚೌಡವ್ವನ ಗುಡಿ ಬಳಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಬೌದ್ಧ (ಸಿದ್ಧ)ರಿಂದ ಮೂಲಗೊಂಡು ನಂತರ ಶೈವ ಅವಧೂತ ವೀರಶೈವರಿಂದಾಗಿ ವೀರಭದ್ರ ಭೈರವದೊಡನೆ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವಂತಿದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬರುವಂತೆ ಕೊಡಗಿನ ಪಾದನಾಗಶಿಲ್ಪವೂ, ಅರಳುಕಮಲಪತ್ರದ ಮೇಲಿರುವುದರಿಂದ ತಾಂತ್ರಿಕ ಬೌದ್ಧದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವಂತಿದೆ. ಮಹಾಯಾನದಿಂದ ತಾಂತ್ರಿಕ ಬೌದ್ಧ ಅಥವಾ ಗುಹ್ಯಪರಂಪರೆ ಎನಿಸುವ ಮಂತ್ರಯಾನ ಉದಿಸಿತು. ಅದರ ಕವಲಾದ ವಜ್ರಯಾನವು ಮಹಾಯಾನ ಬೌದ್ಧದ ಅಂತಿಮ ಹಾಗೂ ಗುಪ್ತ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದೆ. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಂತ್ರ ಒದಗಿದುದು ಬುದ್ಧನ ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಎಂಬುದು ವಜ್ರಯಾನಿ ಪಂಥದವರ ನಂಬಿಕೆ.[22] ಅದೇನೇ ಇದ್ದರೂ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಂತ್ರವನ್ನು ಅಳವಡಿಸುವ ಸಾಹಸವನ್ನು ಐತಿಹಾಸಿಕವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೬-೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಚತುರ ಶೀತಿಸಿದ್ಧರೂ ಅಂದರೆ ೮೪ ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರ ಪೈಕಿ ಸರಹಪಾದನಿಂದ ಆಗಿ ವಜ್ರಯಾನ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು.[23] ಶ್ರೀ ಶೈಲ ಪರ್ವತದ ಬಳಿ ಈ ಸಿದ್ಧರ ಪೈಕಿ ಇದ್ದ ಕೃಷ್ಣಪಾದ ಕಣಪಾ ಅಥವಾ ಕಣ್ಣಪ್ಪ ಎಂಬುವನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೂಲದವರಾಗಿದ್ದವರು ಪ್ರಸ್ತುತ ಲಭ್ಯ ಶಿಲ್ಪದ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಈ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಾಗಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ, ಅಷ್ಟೆ.

ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಕೇರಳದ ಗಡಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ಗಿರಿಶ್ರೇಣಿಯ ಬದಿಗೆ ಮಂಚಳ್ಳಿಗ್ರಾಮವಿದ್ದು ಕೊಡಗು-ಕೇರಳಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ದಾಟಿಬರುವ ಹಾದಿಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ. ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಹಾಗು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಪ್ರಸಾರವಿದ್ದುವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ಆರಾಧನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ 'ಪಳ್ಳಿ' ಹಾಗು ಬೋಧನಾಕೇಂದ್ರಗಳಿಗೆ, 'ಎಜತುಪಳ್ಳಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿದ್ದುವು.[24] ಇಂದಿಗೂ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ 'ಪಳ್ಳಿ'ಯು ಅನೇಕ ಆರಾಧನಾ ಕೇಂದ್ರಗಳ ಹೆಸರಾಗಿರುವುದಿದೆ. ನಾಗವರ್ಮನು ಕರ್ನಾಟಕ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ 'ಮಾತಂಗರ ಪಳ್ಳಿ' ಎಂದೂ ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ಕೇರಳದ ಪದ್ಮನಾಭಪುರದ ಬಳಿಯ ಮನಲಿಕ್ಕರ ಮಠದಲ್ಲಿ 'ವಜ್ರಯಾನ'ದ ಮೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಮಂಜು ಶ್ರೀ ಹಾಗು ಬೋಧಿಸತ್ವರ ಪೂಜಾವಿವರಗಳಿರುವ ಮಂಜುಶ್ರೀ ಮೂಲ ಕಲ್ಪದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿ ದೊರೆತಿದೆ.[25] ಇವುಗಳ ತಾಂತ್ರಿಕ ಆಚರಣಾ ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಆಗಿರುವಂತಿದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿ 'ಗುಹ್ಯ' ಎಂಬ ಸ್ಥಳನಾಮವೂ ಇರುವಂತೆ, 'ಮಂಚಳ್ಳಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪದ ನೆಲೆಯ ಸ್ಥಳನಾಮವೂ ವಜ್ರಯಾನ ಪ್ರಭಾವಿತ ಮಂಜುಗುಳಿ,

---

21. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಹೋಗಿ ನೋಡಲು ನೆರವಾದವರು ಡಾ. ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ರುಮಾಲೆ.
22. ಎಸ್. ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ : 'ಟಿಬೆಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತಾಂತ್ರಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯ', ಶ್ರೀಕಂಠತೀರ್ಥ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೭೬, ಪು. ೮೦೪
23. ಮ.ಸು. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ : 'ನಾಥಪಂಥ', ಶ್ರೀಕಂಠತೀರ್ಥ, ಅದೇ, ಪು.೮೨೧, ೮೩೧
24. K. Mammen : Kerala culture, Trivandrum, 1942,p.154
25. ಎಸ್. ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ : ಅದೇ, ಪು. ೮೦೫

ಮಂಜಲ್ತೊಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳನಾಮಗಳಂತೆ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಂಜುಪಳ್ಳಿ > ಮಂಜುವಳ್ಳಿ > ಮಂಜಳ್ಳಿ > ಮಂಚಳ್ಳಿ ಎಂಬ ರೂಪಾಂತರಗಳಾಗಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಕೊಡಗಿನ ಸೂರ್ಲಬಿ ಮುಟ್ಲು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ (ಮಂಜುಳು) ಮಂಜುನಾಥನ ನೆಲೆಯೂ ಇದೆ. ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನದ ಶಬ್ದವಾದ 'ಪನುಮಸ' ದಿಂದ 'ಪೆರ್ಮಾಡಿ' ಶಬ್ದ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಾದವೂ ಇದೆ. ಅದನ್ನೊಪ್ಪಿದರೆ, ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಡಗಿನ ೯ನೇ ಶತಮಾನದ ಕೋತೂರು (ಮಂಚಳ್ಳಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ೧೦ ಮೈಲಿ) ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಪೆರ್ಮಡಿವಟ್ಟಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ[26] ಬೌದ್ಧ ಮೂಲದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಂದಿನದಾಗಿ, ಈ ಪಾದನಾಗ ಶಿಲ್ಪದ ಸನಿಹದಲ್ಲಿ ನಗ್ನ ಭೈರವನೆಂದು (ಜಮಾಬಂದಿಯಲ್ಲಿ ಭೈರವ ದೇವರ ಕಾಡು ಎಂದು ಈ ನೆಲೆಗೆ ನಿರ್ದೇಶನವಿದೆ) ಗ್ರಾಮೀಣರು ಆರಾಧಿಸುವ ಭಿನ್ನ ಶಿಲ್ಪ ವಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು 'ಕೋಟೆಚಾವುಂಡಿ' ಎಂದೂ ಗ್ರಾಮೀಣರು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನೂ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಗ್ರಾಮದ ನೆರೆಗಿರುವ ಕುರ್ಚಿಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ 'ಗಂಧರ್ವಭೈರವ' ನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪವಿತ್ತು. ಗಂಧರ್ವ, 'ಯಕ್ಷ', ಇವರೆಲ್ಲ ದೇವಜಾತಿಯವರು ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಗ್ರಾಮೀಣರಲ್ಲಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೋ ಏನೋ, ಬೌದ್ಧ ಮೂಲದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವ ಯಕ್ಷ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು 'ಗಂಧರ್ವ ಭೈರವ'ನೆಂದು ಅವರು ಇಲ್ಲಿ ಸಮೀಕರಣಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದೆ? ಕುರ್ಚಿ ಗ್ರಾಮದ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದು ಮೂಲಮೂರ್ತಿಯಂತು ಕಾಣಬರದು. ಆದರೆ ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್[27] ಉತ್ಸವ ಮೂರ್ತಿಯ (ಲೋಹಶಿಲ್ಪ) ಗಂಧರ್ವ ಭೈರವನ ಅಶ್ವಾರೋಹಿ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಅವು ಕೇರಳ ಶೈಲಿಯ ಶಿರಮುಡಿ ದಪ್ಪ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಯಕ್ಷ (ಸ್ತನ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಧರ್ಮದೇವತೆ ಯಕ್ಷಿ?) ಹಾಗು ಜಟಾಧರ, ಖಡ್ಗಧಾರಿ, ಸ್ಥಾನಕ ಮೂರ್ತಿಗಳಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಅವು ಬೌದ್ಧ ಮೂಲದ ಯಕ್ಷ-ಯಕ್ಷಿಯರೋ ಅಥವಾ ವೀರಭದ್ರ, ಭದ್ರಕಾಳಿಯರ, ರೂಪಾಂತರಿತ ಶಿಲ್ಪಗಳೋ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿವೇಚನೆಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೇರಳ ಕೊಡಗುಗಳ ನಡುವಣ ಬೌದ್ಧ-ಜೈನ-ಶೈವ ಪ್ರಭಾವದ ಸಂಕೇತಗಳಾಗಿ ಅವು ಇಂದಿಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿರಬಹುದೆ? ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಬೆಳ್ಳಿಯ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ, ಹಲಗೆ, ಕಪಾಲಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ರುಂಡಮಾಲಾಧರ, ದಿಗಂಬರನಾಗಿದ್ದು ಹಣೆಗಣ್ಣು (ಫಾಲಮೂರ್ತಿ), ಕೋರೆದಾಡೆ, ಮೇಲ್ಮುಖ ಮೀಸೆ, ನಾಗಕುಂಡಲ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಶಿರೋವೇಷವೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಗೆಯದಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶಿಲ್ಪವು ಬಹಳಷ್ಟು ಭಿನ್ನ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಕಾರಣ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಇಷ್ಟನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ ಈ ಶಿಲ್ಪವು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾಗಿ ಗ್ರಾಮೀಣರ 'ಭೈರವ'ನೆಂದು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಬೌದ್ಧ ಮೂಲದ ಇತರ ಅವಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಂದಾಗಿ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರನಾಗಿರಬಹುದೇ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನವೂ ಮುಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಗಾಮಿ ಬುದ್ಧರಾದ ಬೋದಿಸತ್ವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸೌಮ್ಯ ಮುಖ ಮುದ್ರೆ ಜನಪ್ರಿಯ ಮೂರ್ತಿ. ಆದರೆ ಅವನ ಉಗ್ರರೂಪದ 'ಮಾಯಾಚಾಲಕ್ರಮ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರ' ಮೂರ್ತಿ ಇದ್ದು, ಕಪಾಲ, ಡಮರು, ಖಟ್ವಾಂಗ, ಅಂಕುಶ, ಪಾಶ ಇತ್ಯಾದಿ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ದಿಂಗಬರ, ತ್ರಿನಯನ, ಕಪಾಲಮಾಲಾಧರ, ಕೋರೆ ದಾಡೆ ಹೋಎದ ಮೂರ್ತಿ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶೈವ ಪ್ರಭಾವ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಂತ್ರಿಕ ಶೈವದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ವಜ್ರಯಾನ ಉಗಮ ಎನ್ನಲೂ ಅನುವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರಣ ಮೊದಲಿಗೆ ಬೌದ್ಧಮೂಲದ 'ಮಾಯಾಜಾಲ ಕ್ರಮ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರ' ಮೂರ್ತಿ ಇದಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಭೈರವನೆಂದು ಪ್ರಚಲಿತಗೊಂಡಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರು ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ನಾಥಪಂಥದ ಶೈವ ಅವಧೂತರಾಗಿ ನಂತರ ವೀರಶೈವದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾದರು ಎಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.[28] ಇದಲ್ಲದೆ ನಾಥಸಂಪ್ರದಾಯದ ಗುರು ಪೀಠವಾದ ಬಂಟ್ವಾಳ ತಾಲೂಕು ವಿಟ್ಲದ ಯೋಗೀಶ್ವರ ಮಠದ ಪ್ರಧಾನದೇವರು ಶ್ರೀ ಮಂಜುನಾಥ. ಉಪದೇವರಾಗಿ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಕಾಶೀಕಾಳ ಭೈರವೇಶ್ವರ, ಪಿಲಿಚಾವುಂಡಿ ಕಲ್ಲುರ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕಲ್ಕುಡ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವೂ ಬೌದ್ಧಮೂಲದ ಸಂದರ್ಭಗಳು

26. ಎ.ಕ.೧ (ಹೊಸತು), ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲೆ, ಅದೇ, ಕೋತೂರು ೯೭ (೩)

ಶೈವೀಕೃತ ಗೊಂಡ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ. ಇದು ಬೌದ್ಧ ಸಿದ್ಧರಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ, ಅವರಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಕೆಳವರ್ಗದಿಂದ ಬಂದವರೆಂದು, ಜಾತೀಭೇದ ವಿರೋಧಿ ಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವುದಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಕಾರಣವಾಗಿಯೂ ದಲಿತವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗು ಪಿ(ಪು)ಲಿ ಚಾವುಂಡಿಯ ಜಾನಪದ ಆರಾಧನೆಗೆ ಅನುವಾಗಿದೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ.[29]

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಜ್ರಯಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುರುಷತ್ವಗಳ ಮೈಥುನ ಅಥವಾ ಕಾಮಕಲೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಹಾಗು ಪೂಜೆಗೂ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ[30] ಪ್ರಸ್ತುತ ಪಾದ ನಾಗಶಿಲ್ಪವು, ಸರ್ಪಸಂಕೇತದಿಂದ ಮಿಥುನವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಫಲಂತಿಕೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿರುವಂತಿದೆ. ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರು ತಿಬೆಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದಂತೆ, ಕನ್ನಡ ಮೂಲದ ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಪಾದನಾಗ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಮಲ, ತ್ರಿಶೂಲ, ಸ್ವಸ್ತಿಕ ಸಂಕೇತಗಳಿರುವ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರಚುರಗೊಳಿಸಿರುವಂತಿದೆ. ಬುದ್ಧನಿಗೆ ಮಚಲಿಂದ ನಾಗ ಸುತ್ತು ರಕ್ಷಣೆ ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಮಚಲಿಂದಬುದ್ಧಪಾದ ನಾಗಶಿಲ್ಪವಾಗಿ ಕ್ರಿ.ಪೂರ್ವದ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಪೂಜೆಗೆ ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಚಲಿತ ಗೊಳಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಶೈವ ಅವಧೂತರಾಗಿ ವೀರಶೈವದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯರಾದರೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಆ ಹೊತ್ತಿಗೆ ವೀರಭದ್ರ ಹಾಗು ಭೈರವ ಪೂಜಾ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಜನತೆಯಿಂದ ಮಾನ್ಯಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ತೀರ ಹತ್ತಿರವಾಗಿರುವ ಕೇರಳ ಹಾಗು ಕೊಡಗುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರು, ವಜ್ರಯಾನ ಪಂಥವನ್ನು ಪ್ರಚುರಗೊಳಿಸು ವಲ್ಲಿ ಅನುಗುಣ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರ ರೂಪಗಳನ್ನು ಜನರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೆ ತಂದಿರಬೇಕು. ಇಂತಾದರೆ ಕೊಡಗಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರ ಅದರ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಮುನ್ನಾವೋ ಅಥವಾ ಸಮಕಾಲೀನವಾಗಿಯೋ ಬೌದ್ಧ ಸಿದ್ಧರಿಂದ ಕ್ರಿ.ಶ. ೬ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಮಂಚಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳನಾಮ, ಮಚಲಿಂದ ಬುದ್ಧ ಪಾದನಾಗಶಿಲ್ಪ, ಮಾಯಾಜಾಲಕ್ರಮ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರ (ಇಂದಿನ ಭೈರವ), ಹಾಗು 'ಗುಹ್ಯ' ಎಂಬ ಸ್ಥಳನಾಮವೂ ಸಾಕ್ಷಿ ಹೇಳಬಹುದೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪಾದನಾಗಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಮಂಚಳ್ಳಿಯ ಗ್ರಾಮೀಣರು 'ಮಕ್ಕಳಪಾದ' ಎಂದು ಪೂಜಿಸುವುದು ಅವರ ಒಳ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯ ಒಂದು ಮುಖವಾಗಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೌದ್ಧಸಿದ್ಧರಲ್ಲಿ ಆದಿ ಪ್ರಮುಖರಲ್ಲಿ ಗೋರಖ ನಾಥನೂ ಒಬ್ಬನಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಬೌದ್ಧ ತಾಂತ್ರಿಕ ಮೂಲದ ಈ ಶಿಲ್ಪದ ಮೇಲೆ ನಾಥಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರಿರಬಹುದು. ಅಂತಾಗಿ ತ್ರಿಶೂಲ, ಹಾಗು ನಾಗ ಶಿಲ್ಪಗಳೂ ಪಾದಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೋ ಅಥವಾ ಸ್ವಸ್ತಿಕದ ಜೊತೆಯೋ ಸಹವಾಗಿ ಬಂದಿರುವಂತಿದೆ. ಶಾಕ್ತೇಯ ಪ್ರಭಾವವೂ ಅಳವಡಿಕೆಯಾಗಿರಬಹುದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಆನ್ವಯಿಕ ಪರಿಣಾಮಗಳು

ಕೆಲವು ಜೈನ ಯಕ್ಷರಲ್ಲಿ ದಪ್ಪ ಹೊಟ್ಟೆ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣ. ಬಹುಶಃ ಉತ್ತರ ಕೊಡಗಿನ ನಾಲಡಿಗ್ರಾದಲ್ಲಿ ಪರದಂಡ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ 'ಧರ್ಮದೇವತೆ' ಎಂಬ ದಪ್ಪ ಹೊಟ್ಟೆಯ ಶಿಲ್ಪಕ್ಕೆ (ಯಕ್ಷ) ಪೂಜಾದಿಗಳುಂಟು. ಈ ಮನೆತನ ಕೇರಳದಿಂದ ಕೊಡಗಿಗೆ ಬಂದುದಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವದ ನಾಪೋಕ್ಲು ಬೇತುಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದಲಿತ ಕೆಂಬಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಪಳ್ಳಿವಿಯ್ಯಪ್ಪ'ನ ಆರಾಧನೆ ಇದೆ. ಹಾಗು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಿಸದಿಶಿಲ್ಪದ ಬಾಗಿಲಿನ ರಚನೆಯಂತೆ, ಈ ವೀಯ್ಯಪ್ಪನ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆ ಚಾಮುಂಡಿ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದಿರುಕಡ್ಡಿ ಬಾಗಿಲು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಸಾತ್ವಿಕ ಮೀದಿ (ಎಡೆ) ಇಡುವ ವಿಭಾಗ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಬೇತುವಿನ ಮಕ್ಕಿಶಾಸ್ತಾವು (ಅಯ್ಯಪ್ಪ) ಕೇರಳದಿಂದ ಕೊಡಗಿಗೆ ಕರೆದು ತಂದವರು ಮೊದಲು ಜೈನರಾಗಿದ್ದ ಇಂದಿನ ಕೊಡವ ಕೊಂಡಿರ ಮನೆತನದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ 'ಶಾಸ್ತಾವು' ಸಹ ಮೊದಲಿಗೆ ಜೈನಯಕ್ಷ ಅಥವಾ ವೃಷಭನಾಥನ ಒಂದು

27. ಕೊಡಗು ಜಿಲ್ಲಾ ಗ್ಯಾಸೆಟಿಯರ್ : (ಸಂ) ಸೂರ್ಯನಾಥ ಯು. ಕಾಮತ್, ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೯೨ ಪು. ೩೧
28. ಎಸ್. ಕೆ. ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ ; ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ನೆಲೆ-ಹಿನ್ನೆಲೆ, ಅದೇ, ಪು. ೩೧೪
29. ಡಾ. ತಾಳ್ತಜೆ ವಸಂತಕುಮಾರ್ : ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೧೯೮೮, ಪು. ೧೬೦, ೧೮೪
30. ಎಸ್. ಕೆ.ರಾಮಚಂದ್ರರಾವ್ : ಅದೇ, ಪು. ೩೦೭
31. ಬಂಟ್ವಾಳ-ವಿಟ್ಲದ ಶ್ರೀ ಯೋಗೀಶ್ವರ ಮಠದ ಶ್ರೀ ಮಂಜುನಾಥ ದೇಗುಲ : ಪ್ರಜಾವಾಣಿ (೮-೩-೧೯೯೬)

(ಮುಚಲಿಂದಬುದ್ಧ !)ಪಾದನಾಗ ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕ, ಮಂಚಳ್ಳಿ

ಮಾಯಾಜಾಲ ಕ್ರಮ ಅವಲೋಕಿತೇಶ್ವರ (?) ಮಂಚಳ್ಳಿ

ರೂಪವಿರಬಹುದೇ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಚಾಮುಂಡಿ ಇಂದು ಆಹಾರ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಕೊಡವರು ಹಾಗು ದಲಿತ ಕೆಂಬಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಆರಾಧನೆಗೊಳ್ಳುವ[32] ಹಾಗು 'ತೆರೆ' ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ದೈವವಾಗಿದೆ. ಸುಗ್ಗಿ ಕಟ್ಟೆ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಿಗರಾಗಿದ್ದು ಇಂದು ಗೌಡಜನಾಂಗದ ವಡೆಕಾರರಾಗಿ ಬಾಯಿಗೆ ಬಟ್ಟೆಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು

ಚತುರ್ವಿಂಶತಿ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪ, ಶಿಲಾಫಲಕ
ಅರಮೇರಿ(ಭಗವತಿ ದೇಗುಲದಲ್ಲಿ)

ಸಬತಾಯಿ (ಸುಗ್ಗಿದೇವತೆ ಪಾರ್ವತಿ)ಯ ಆರಾಧನೆ ನಡೆಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೊಕ್ಕಿ (ಲಕ್ಕಿ) ಸೊಪ್ಪು ಹಾಗು ಹೂವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷ ಹರಕೆಯಾಗಿ 'ಮೊದ್ನೆ' (ಮೊದಲಿನವ-ಆದಿನಾಥ?) ಎಂಬ ಮೃದಂಗ ಸ್ವರೂಪದ ಪ್ರತೀಕಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸಿ, ಪ್ರಸಾದವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಜೈನ ಹಾಗು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಗಳು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಾಲನೆಯನ್ನು ಕೊಡಗಿನ ಜನತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಅನುಸರಿಸದಿದ್ದರೂ, ಹೇಗೆ ಪರ್ಯಾಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕಾಗಿಸಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿದರ್ಶಿಸಿವೆ ಎನ್ನಬೇಕು, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಬದಲಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಂರಕ್ಷಿಸಿವೆ ಎನ್ನಬೇಕು. ○

32. ಎಂ. ಜಿ. ನಾಗರಾಜ್ : ಕೆಂಬಟ್ಟಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೯೩, ಪು. ೪೯೭-೫೦೧